

УДК 821.162.1.09

Дарина Горічко

ORCID 0009-0004-6065-3844

ПОСТАТІ КОЗАЦЬКИХ БАТАЖКІВ У ТВОРЧОСТІ ЮЛІАНА УРСИНА НЕМЦЕВИЧА

Анотація. Трагедія «Богдан Хмельницький» Юліана Урсина Немцевича — історико-драматичний твір кінця XVIII ст., присвячений подіям Визвольної війни українського народу середини XVII ст. та постаті гетьмана Богдана Хмельницького. Автор, поєднуючи художній вимисел з історичними фактами, прагнув показати складність громадянських і національних конфліктів, а також моральність виборів політичного лідера. У творі використано польськоцентричну інтерпретацію, проте образ Хмельницького подано багатогранно: як рішучого вождя, що прагне визволення свого народу, і водночас людину, керовану особистими мотивами та жорсткими рішеннями.

Важливим елементом трагедії є етнографічний колорит та образ запорожців, а також введення хору, що коментує події у дусі античної драми. П'єса поєднує патріотичний і дидактичний зміст, наголошуючи на згубних наслідках суспільних чвар. «Богдан Хмельницький» Немцевича став першим драматичним твором у польській літературі, де в центрі постає реальна історична постать українського гетьмана. Цей образ вплинув на подальші інтерпретації Хмельниччини в польському романтизмі, зокрема у творах Вацлава Залеського та Михайла Заборовського. Трагедія є важливим джерелом для розуміння формування козацького міфу в польській культурі періоду переходу від Просвітництва до романтизму.

Ключові слова: Юліан Урсин Немцевич, «Богдан Хмельницький», літературна критика, просвітництво.

Інформація про автора: Горічко Дарина Мар'янівна, магістрантка кафедри полоністики Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Електронна адреса: darynahorichko@gmail.com

Daryna Horichko

COSSACK LEADERS AS DEPICTED IN THE WORKS OF JULIAN URSYN NIEMCEWICZ

Abstract. *This article analyses Julian Ursyn Niemcewicz's late eighteenth-century historical tragedy "Bohdan Chmielnicki", which depicts the Ukrainian Cossack leader against the backdrop of the mid-seventeenth-century national liberation war. Written during Niemcewicz's later creative period, the play blends Enlightenment morals with early Romantic interest in national history. Drawing on real events — including the Czapliński affair, the battles of Korsun (1648) and Batih (1652), and the deaths of Tymish and Bohdan Khmelnytskyi himself — the author constructs a retrospective narrative that adheres to classical unities while dramatizing the moral and political dilemmas of leadership. Bohdan Khmelnytskyi is portrayed ambivalently: as both a patriot committed to Ukrainian independence and a figure driven by personal grievances and the desire for revenge.*

In his historical writings, Niemcewicz employed a selective yet vivid depiction of events. He was less concerned with strict documentary precision than with creating instructive narratives that conveyed moral and political lessons. History, in his view, was simultaneously a site of cultural remembrance and a stage for exploring the ethical dilemmas inherent in leadership, loyalty, and statehood. In "Bohdan Chmielnicki", this approach manifests in a polarization that balances historical fact with interpretive shaping. The Cossack uprising is framed through a Polish perspective, yet the protagonist is given psychological depth, complex motives, and moments of genuine moral reflection. Major political shifts in Poland led authors to write in ways that reflected individual feelings, personal struggles, and inner thoughts — not just external logic or moral lessons. Thus, Niemcewicz promoted the tantalizing idea that sympathy can be a major vehicle for gaining a more accurate understanding of what is going on in the minds and lives of other people.

Niemcewicz uses the past to explore the causes of national decline and to warn against the perils of internal division. "Bohdan Chmielnicki" serves not only as a dramatic reconstruction of a significant historical conflict but also as a philosophical reflection on the destructive consequences of national division and the absence of lasting alliances. By merging political history with personal drama, Niemcewicz creates a work that anticipates Romantic notions of heroic struggle and tragic fate, while retaining the moralizing tone of Enlightenment theatre.

Key words: Julian Ursyn Niemcewicz, “Bohdan Chmielnicki”, literary criticism, Enlightenment.

Information about author: Daryna Horichko, Master’s student, Department of Polish Studies, Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

E-mail: darynahorichko@gmail.com

Daryna Horiczko

PRZYWÓDCY KOZACCY W PERSPEKTYWIE TWÓRCZOŚCI JULIANA URSZYNA NIEMCEWICZA

Abstrakt. Tragedia “Bohdan Chmielnicki” Juliana Ursyna Niemcewicza to utwór historyczno-dramatyczny z końca XVIII wieku, poświęcony wydarzeniom wojny wyzwoleniczej narodu ukraińskiego w połowie XVII stulecia oraz postaci hetmana Bohdana Chmielnickiego. Autor, łącząc elementy fikcji literackiej z faktami historycznymi, pragnął ukazać złożoność konfliktów obywatelskich i narodowych, a także moralne dylematy przywódcy politycznego. W utworze zastosowano interpretację polonocentryczną, jednak postać Chmielnickiego została przedstawiona wielowymiarowo: jako zdecydowanego wodza dążącego do wyzwolenia swego narodu, a zarazem człowieka kierującego się osobistymi motywami i podejmującego surowe decyzje.

Istotnym elementem tragedii jest koloryt etnograficzny oraz wizerunek kozaków, a także wprowadzenie chóru, który komentuje wydarzenia w duchu dramatu antycznego. Sztuka łączy treści patriotyczne i dydaktyczne, podkreślając zgubne skutki wewnętrznych sporów. “Bohdan Chmielnicki” Niemcewicza stał się pierwszym dramatem w literaturze polskiej, w którym centralne miejsce zajmuje autentyczna postać historyczna ukraińskiego hetmana. Ten wizerunek wpłynął na późniejsze interpretacje powstania Chmielnickiego w polskim romantyzmie, m.in. w twórczości Wacława Zaleskiego i Michała Zaborowskiego. Tragedia stanowi ważne źródło dla zrozumienia kształtowania się mitu kozackiego w kulturze polskiej w okresie przejścia od oświecenia do romantyzmu.

Słowa kluczowe: Julian Ursyn Niemcewicz, “Bohdan Chmielnicki”, krytyka literacka, Oświecenie.

Nota o autorze: Daryna Horiczko, studentka studiów magisterskich, Katedra Polonistyki, Edukacyjno-Naukowy Instytut Filologii Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki.

E-mail: darynahorichko@gmail.com

Трагедія «Богдан Хмельницький» Юліана Урсіна Немцевича — це історична трагедія, написана наприкінці ХVІІІ ст., дія котрої обертається навколо постаті гетьмана Хмельницького та подій Визвольної війни середини ХVІІ ст. Немцевич, будучи польським письменником, політичним діячем і просвітителем, у своїй п'єсі майстерно поєднує художній вимисел із історичними фактами. Твір має виразний патріотичний і морально-дидактичний характер: автор намагався показати трагедію розколу Речі Посполитої та біль громадянських і національних конфліктів [7, s. 102].

Історична драма належить до пізнього творчого періоду Юліана Урсіна Немцевича та є одним із його останніх літературних творів. На відміну від попередніх праць письменника, у цьому творі чітко простежується наскрізний мотив звернення до подій минулого та їхнього художнього осмислення. Автор обирає сюжет, заснований на реальних історичних подіях середини ХVІІ століття [8, s. 16-24].

Центральною постаттю трагедії виступає гетьман Богдан Хмельницький, а розгортання сюжету відбувається на тлі національно-визвольної війни періоду Хмельниччини. Важливо, що саме Немцевич став одним із перших митців, які ввели образ українського козака в літературний контекст, і першим помістив у центр драми правдиву історичну особу – гетьмана Богдана Хмельницького [1, с. 10].

У подальшому представники польської української школи романтизму неодноразово зверталися до цієї постаті. Уже наступне покоління драматургів створило кілька творів на тему Хмельниччини, серед яких варто назвати трагедію «Богдан Хмельницький» Вацлава Залеського (1820) та однойменний твір Михайла Заборовського (1823). Для романтиків цього періоду характерним було порушення гострих суспільно-політичних питань у формах історичних драм і поем.

У польській літературі традиційно приділялася значна увага козацькому періоду української історії. До цієї теми звертався і Каєтан Козьмян (1771–1856) – поет консервативних поглядів. У поемі «Стефан Чарнецький» (1858) він подав образ Богдана Хмельницького, назвавши його на початку «зрадником» — відповідно до поширених у середовищі поневолювачів уявлень. Проте сам гетьман у творі го-

ворить про Вишневець як «гніздо гнобителів» і шкодує, що не встиг покарати князя Ярему. Він звинувачує ханів у зрадах, що призвели до поразки під Берестечком, та нарікає на необхідність мирного завершення війни. Хмельницький також не може змиритися з перспективою засідати в сенаті поряд із магнатами, які були готові відправити його на шибеницю. Попри початкову упередженість, Козьмян відмовився від примітивної версії, що повстання, викликане зрадою гетьманом Корони з особистих причин, і визнав глибші соціально-історичні причини подій в Україні [3, с. 10].

Проблему народних повстань в Україні порушував і Францішек Макульський у праці «Бунти українські» (1790). Він вважав, що селяни не піднімалися б на бунт, якби шляхта дбала про їхні потреби, і заперечував уявлення про Україну як «дику» землю. Макульський звертав увагу на соціальне та релігійне гноблення, закликав забезпечити свободу народу, обмежити здирства, підняти рівень освіти духовенства, відкрити школи, допустити православних єпископів до сенату, а також припинити примусовий продаж надмірної кількості алкоголю. Також він радив утримувати в Україні сильний військовий гарнізон [10].

Темі козацьких війн приділяв увагу і Міхал Димітр Краєвський (1746–1817) — письменник і історик. У його доробку є низка творів з українською тематикою: “*Podolanka wychowana w stanie natury...*”, “*Historia Stefana na Czarncy Czarnieckiego...*”, “*Dzieje panowania Jana Kazimierza...*”. У «Історії панування Яна Казимира» автор описує гетьманування Івана Виговського: його спротив московському впливу, спроби підбурити козаків проти царських воєвод, пошук підтримки у кримського хана та польського короля. Особливу увагу Краєвський приділяє Гадяцькому договору 1658 року, за яким Україна мала стати окремим Руським князівством із власною монетою та військом, а православні отримували рівні права з католиками. Проте автор опускає деякі важливі пункти угоди, зокрема щодо створення академій, друкарень та обмеження перебування польських військ на українських землях. Він також аналізує поразки Виговського в об’єднавчій політиці, його переговори з московською стороною та трагічну загибель від рук польської шляхти. Краєвський змальовує його як розумно-

го, талановитого дорадника Хмельницького, але водночас — людину честолюбну та мстиву [3, с. 6].

Серед інших авторів, які торкалися теми козацьких воєн, варто назвати Никодима Мусницького (1765–1805) — автора поеми «Полтава» (1808). У цьому творі, написаному в дусі лояльності до Російської імперії, чимало уваги приділено постаті Івана Мазепи: його перебуванню в Польщі, діяльності на Запоріжжі, зв'язкам із царським двором і культурним заслугам для України.

Таким чином, у добу Просвітництва та раннього романтизму польські письменники по-різному інтерпретували феномен козацтва. Якщо Немцевич у трагедії «Богдан Хмельницький» надавав образу гетьмана значущості та проаналізував національно-визвольну боротьбу, то інші автори, як Козьмян, Краєвський чи Мусницький, поєднували у своїх оцінках критику, історичний аналіз та власні політичні позиції, що формувало багатогранний літературний образ української історії у польській літературній традиції [3, с. 10].

Різногранність інтерпретації образу козака особливо виразно виявляється у творчій спадщині романтичних митців українсько-польського пограниччя. У цілому можна стверджувати, що для їхнього світогляду характерна бінарність, яка полягає у чіткому розмежуванні «своїх» і «чужих» залежно від тематики твору, джерел творчого натхнення та громадянської позиції автора. Етнічні взаємини осмислювалися крізь призму подібності або відмінності, що утворювало певну полярність у сприйнятті: від асиміляції та підпорядкування — до відторгнення й виключення [2, с. 196].

Водночас у трагедії простежується просвітницька ідея — показати, що непорозуміння і ворожнеча між народами призводять до занепаду держави. Сам образ Хмельницького у Немцевича не однозначно негативний чи позитивний: автор намагається надати йому глибини, показавши як патріота свого краю, так і людину, здатну на жорсткі рішення.

Дотримуючись класичних принципів драматургії, Немцевич у центрі своєї трагедії розгортає сюжет на тлі національно-визвольної війни, подаючи його крізь польськоцентричну призму. Богдан Хмель-

ницький постає як рішучий і впливовий лідер, який умисно використовує невдоволення селян для підняття козацького повстання проти Польщі. У творі підкреслюється, що рушієм його дій стають особисті мотиви, зокрема сімейний конфлікт, напад Чаплінського на його маток і викрадення дружини [5, с. 553].

Дія трагедії зосереджена на особистості Хмельницького як політичного та військового лідера, який опиняється перед складними моральними виборами. Конфлікт розгортається не лише на історичному протистоянні, а й у площині особистих почуттів і честі. Стиль твору відповідає класицистичній традиції: поділ на акти, дотримання єдностей, високий стиль, риторичні монологи [12, s. 62].

Інтерес Немцевича до постаті гетьмана та козацької тематики відображений у самій трагедії, де поряд із Хмельницьким діють Богун, Нечай, Кисіль та інші. Твір побудований за зразком античної трагедії, тож до нього введено хор, що складається з трьох «запорожців» і трьох «запорожок». У сюжеті гетьман, керований прагненням помсти, жадає продовження війни, тоді як прихильниками миру виступають Богун, Кисіль, Синявський та інші персонажі. В кульмінаційний момент Хмельницький убиває Богуна, але, розкаявшись у своєму вчинку, приймає отруту [6, с. 263–266].

П'єса вирізняється динамічним розвитком сюжету та швидким темпом подій. Через ретроспективну побудову автор подає ключові епізоди: початок війни після нападу Чаплінського, битви під Корсунем (1648) і Батогом (1652), смерть Тимоша Хмельницького та самого гетьмана у 1657 році, зберігаючи при цьому чітку хронологічну послідовність. У тексті відчутна дидактична спрямованість і моралізаторський підтекст: автор прагне донести, що розбрат і відсутність політичних союзів призводять до занепаду держави, а також нагадати про складний шлях, який пройшла Польща у за часи розборів Польщі у XVIII столітті. Хмельницький, зображений Немцевичем, часто керується особистими прагненнями та бажанням помсти. На думку Ростислава Радишевського, «цією трагедією ми можемо пояснити амбівалентне ставлення до польського козака польських письменників, для котрих він набуває рис «чужого», «страшного ворога» [5, с. 553].

Зображення Хмельницького в трагедії Немцевича має ключове значення для розуміння специфіки формування образу козака в польській романтичній літературі та особливостей інтерпретації постаті гетьмана. Це художнє втілення стало своєрідним зразком, який вплинув на подальше сприйняття українського минулого романтиками. Спроба передати колорит життя запорожців, відобразити побут українського селянства ХVІІ століття та інтерпретувати події національно-визвольної боротьби під проводом Хмельницького — все це стало важливими складниками трагедії, що дають змогу простежити зародження й розвиток козацького образу в польській літературі доби романтизму.

Герої Немцевича чітко розмежовані з погляду національної чи культурної приналежності. Їхні долі подаються як віддзеркалення ширшого культурного чи етнічного середовища. Образ козака в цілому має позитивне забарвлення, що узгоджується із суспільно-політичними переконаннями автора.

Змальовуючи образи козаків та образи козацьких ватажків, Немцевич користується бінарними опозиціями, що допомагають йому структурувати культурний простір і формувати уявлення про етнос. Така художня інтерпретація політичної сутності Речі Посполитої поєднується з дидактичними роздумами митця над минулим своєї Батьківщини. У історичній перспективі автора відчувається чітко окреслена етноцентрична позиція. Стереотипізація козацького образу простежується як на рівні характеристик персонажів, так і в сюжетній побудові. Стилізація постаті українського запорожця стає ключовим засобом відтворення історичного минулого та водночас основою для авторських міркувань про героїзм польського народу. В стилі характерному для епохи розглядається минуле Речі Посполитої, історичні злети й падіння держави та подальшу долю польських земель.

Часто уявлення польських поетів з пограниччя, попри їхню гетерогенність, було відкритим до впливів іншої етнокультурної стихії — української. Ці впливи вони інтегрували у власну поетичну систему, перетворюючи «чужу» відмінність на «свою» складову. Саме тому окреслення та опис «чужого» у творах представників так званої «української школи» виявляється завданням особливої складності.

Трагедія Немцевича є важливим джерелом для розуміння специфіки формування козацького образу в польській романтичній літературі та особливостей інтерпретації козацьких ватажків крізь призму польського історичного сприйняття [9, s. 139].

У трагедії «Богдан Хмельницький» важливими елементами стали спроба передати образ запорожця, надати етнографічного колориту селянському середовищу XVII століття та художня інтерпретація визвольної боротьби під проводом Хмельницького. Вона стала своєрідним зразком, що вплинув на подальше відтворення українського минулого польськими митцями. Ці аспекти дають змогу простежити початки формування козацького міфу в польській романтичній літературі.

Фінальна сцена змальовує смерть зрадженого запорозьким військом гетьмана. Відчутне емоційне забарвлення у душі романтичної поетики. Останні сцени містять підсилені описи природи, що наближує п'єсу до естетики пізнішого романтизму.

Подібно до комедії «Повернення посла», автор використовує художню інтерпретацію для відображення польських реалій, рефлексії над минулим і причинами занепаду держави [11, s. 43]. Емоційно перейнятий наратор супроводжує читача крізь драматичні події великого історичного періоду Національно-визвольної війни, що залишив глибокий слід у соціально-економічному житті Речі Посполитої у другій половині XVII та у XVIII століттях [4, s. 368]. У такий спосіб у трагедії «Богдан Хмельницький» можна вбачати відхід від суто просвітницької моделі та наближення до романтичних тенденцій.

У творі персонажі гостро критикують політику польських магнатів в Україні, тоді як хор запорожців дякує гетьманові за визволення з неволі. Вустами Хмельницького засуджується й український пан Кисіль, якому байдуже майбутнє рідної землі. Згодом хор закликає до миру між українцями та поляками, але головний герой, до кінця життя борючись за незалежність України, помирає з усвідомленням того, що його мрія так і не буде реалізована [1, с. 10].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що творчість Немцевича становить важливу віху в історії польської просвітницької драма-

тургії. Його п'єса «Богдан Хмельницький» відображає провідні ідеї епохи, спрямовані на виховання глядача, розвиток освіти, театру. Дидактичний характер п'єси несе елемент морального вдосконалення. У художньому баченні Речі Посполитої Немцевича простежується багатонаціональний, культурний простір.

Образ «іншого» у його творчості виявляється через узагальнення та акцентування відмінностей. Звертаючись до образу козака, драматург пропонує власну інтерпретацію історії Речі Посполитої, водночас осмислюючи політичну кризу держави. Козак у його текстах часто постає як відважний воїн і борець за свободу, однак автор не уникає критики козацької старшини, покладаючи на неї відповідальність за воєнні конфлікти та непродумані рішення.

У польській літературі доби Просвітництва та раннього романтизму козацтво осмислювали по-різному, але для Немцевича Богдан Хмельницький був насамперед історичною постаттю-символом та тлом для філософських міркувань автора. Його творчість, і особливо трагедія «Богдан Хмельницький», відіграла важливу роль у формуванні романтичного бачення української історії та козацької тематики в польській культурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвінський, О. (1907). Незнана трагедія Немцевича “Bohdan Chmielnicki”. *Руслан*, (№ 231. с. 10–15). Львів: Руслан.
2. Брацка, М. (2009). Етнічна парадигма поезії “української школи” польського романтизму. Київ: Університет “Україна”. 218 с.
3. Верба, А. (1936). Постійне зацікавлення польської літератури. *Наша культура*, (117. с. 14.) Варшава.
4. Дейвіс, Н. (2008). Боже ігрище: історія Польщі (Пер. з англ. П. Тарашук). Київ: Основи. 1080 с.
5. Радишевський, Р. (2023). Польська літературознавча україністика. Київ: Талком. 620 с.
6. Bohdan Chmielnicki w oczach polskich romantyków (1969). Український календар, 263–266.
7. Czaja, A. (2005). Julian Ursyn Niemcewicz: fragment biografii 1758–1796. Toruń: Grado. 301 s.

8. Kurpiel, A. M. (1908). Nieznane utwory J. U. Niemcewicza. *Pamiętnik Literacki*, (21. 16–24.) Wrocław.
9. Majchrowski, S. (1982). O Julianie Niemcewicu: opowieść biograficzna. Warszawa: Wydawnictwo Zysk i S-ka. 390 s.
10. Makulski, F. (1790). Bunty ukraińskie. Bunty ukraińskie czyli Ukrainca nad Ukrainą uwagi z przydanem kazaniem w czasie klującego się buntu. Warszawa: Drukarnia Wolna. 202 s.
11. Zbyszewski, K. (1999). Niemcewicz od przodu i tyłu. Warszawa: Świat Książki. 420 s.
12. Zioliłowicz, A. (2022). Dramat i romantyczne Ja. Warszawa: Księgarnia Akademicka. 304 s.

REFERENCES

1. Barvynskyi, O. (1907). Neznana trahediia Niemtsevycha “Bohdan Chmielnicki”. *Ruslan*, (№ 231. p. 10–15.) Lviv: Ruslan. [in Ukrainian]
2. Bratska, M. (2009). Etnichna paradyhma poezii “ukrainskoi shkoly” polskoho romantyzmu. Kyiv: Uniwersytet “Ukraina”. 218 p. [in Ukrainian]
3. Verba, A. (1936). Postiine zatsikavlennia polskoi literatury. *Nasha kultura*, (117, p. 14.) Warsaw. [in Ukrainian]
4. Davis, N. (2008). Bozhe ihryshche: istoriia Polshchi. Kyiv: Osnovy. 1080 p. [in English]
5. Radyshevskyi, R. (2023). Polska literaturoznawcha ukrainistyka. Kyiv: Talkom. 320 p. [in Ukrainian]
6. Bohdan Chmielnicki w oczach polskich romantyków. (1969). *Ukrainskyi kalendar*, 263–266. [in Polish]
7. Czaja, A. (2005). Julian Ursyn Niemcewicz: fragment biografii 1758–1796. Toruń: Grado. 301 s. [in Polish]
8. Kurpiel, A. M. (1908). Nieznane utwory J. U. Niemcewicza. *Pamiętnik Literacki*, (21. p. 16–24.) Wrocław. [in Polish]
9. Majchrowski, S. (1982). O Julianie Niemcewicu: opowieść biograficzna. Warszawa: Wydawnictwo Zysk i S-ka. 390 s. [in Polish]
10. Makulski, F. (1790). Bunty ukraińskie. Bunty ukraińskie czyli Ukrainca nad Ukrainą uwagi z przydanem kazaniem w czasie klującego się buntu. Warszawa: Drukarnia Wolna. 202 s. [in Polish]
11. Zbyszewski, K. (1999). Niemcewicz od przodu i tyłu. Warszawa: Świat Książki. 420 s. [in Polish]
12. Zioliłowicz, A. (2022). Dramat i romantyczne Ja. Warszawa: Księgarnia Akademicka. 304 s. [in Polish]